

СЕКЦІЯ 1 ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 352.08(477)«18/19»

Крот Л.М.

*кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів і кредиту
Кременчуцького національного університету
імені Михайла Остроградського*

ЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ КРЕМЕНЧУЦЬКОГО ПОВІТОВОГО ЗЕМСТВА (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)

У статті в історико-економічному аспекті розглядається економічна діяльність Кременчуцького повітового земства в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. Особливу увагу приділено практичній діяльності органів земського самоврядування щодо покращання соціально-економічного становища населення Кременчуцького повіту. Наголошено, що зусиллями земських установ формувалися дільнична агрономія, кооперативні організації, прокатні пункти, проводилася значна пропагандистська робота щодо впровадження нових методів в аграрний сектор економіки, а також зростали асигнування на економічні потреби повіту.

Ключові слова: земство, повіт, дільнична агрономія, кооперативні організації, асигнування.

Крот Л.Н. ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КРЕМЕНЧУГСКОГО УЕЗДНОГО ЗЕМСТВА (ВТОРАЯ ПОЛОВИНА ХІХ – НАЧАЛО ХХ СТОЛЕТИЯ)

В статье в историко-экономическом аспекте рассматривается экономическая деятельность Кременчугского уездного земства в конце ХІХ – начале ХХ века. Особое внимание уделено практической деятельности органов земского самоуправления по улучшению социально-экономического положения населения Кременчугского уезда. Отмечено, что усилиями земских учреждений формировались участковая агрономия, кооперативные организации, прокатные пункты, проводилась значительная пропагандистская работа по внедрению новых методов в аграрный сектор экономики, а также увеличивались ассигнования на экономические нужды уезда.

Ключевые слова: земство, уезд, участковая агрономия, кооперативные организации, ассигнования.

Krot L.M. ECONOMIC ACTIVITY OF THE KREMENCHUK DISTRICT ZEMSTVO (THE END OF 19th – THE BEGINNING OF 20th CENTURY)

The author reviewed an economic activity of Kremenchuk county district council during the late ХІХ-th century and the beginning of the ХХ-th in historical and economic aspects. Particular attention was paid to the practical activity of authorities for improving the socio-economic status of the population of Kremenchuk district. It was emphasized that the county district council formed local agronomy, cooperative organizations, rental items; conducted significant advocacy work in the implementation field of new methods in the agricultural sector of the economy; and promoted growth of allocations for the economic needs of the county.

Keywords: district council, county, local agronomy, cooperative organizations, allocation.

Постановка проблеми. На початку нового тисячоліття незалежна Українська держава вирішує завдання щодо формування ефективної системи місцевого самоврядування. Пошук оптимальної моделі державного управління та місцевого самоврядування зумовлює потребу ретроспективного осмислення наявного вітчизняного досвіду їх організації. Земські органи самоврядування, що функціонували як органи представницької демократії на місцях, поєднуючи зусилля земської адміністрації, вибірних гласних, ініціативу місцевих громад, виявилися здатними до вирішення важливих питань у соціально-економічній, культурно-освітній та інших галузях, незважаючи на обмежену законодавством компетенцію. Здобутий досвід роботи земств як органів місцевого самоврядування набуває особливо актуального значення в наш час.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різним аспектам економічної діяльності земств присвятили свої роботи дореволюційні дослідники Б. Веселовський [1], Л. Падалка [2], С. Маслов [3], В. Хижняков [4]. Вагомий внесок у дослідження економічної та сільськогосподарської діяльності земств у ті часи зробила професор Л. Корнійчук [5], проаналізувавши погляди земських гласних на вирішення економічних проблем пореформеного села. Економічній діяль-

ності Полтавського, Чернігівського та Харківського земств присвячені праці Т. Лобас [6], зокрема діяльності земств щодо розвитку аграрного сектору економіки. Проблеми становлення земського сільськогосподарського кредиту висвітлюються О. Красніковою [7]. Позитивну роль земств у створенні та діяльності сільськогосподарських товариств відзначено в дисертації А. Пантелеймоненка [8]. Незважаючи на значну кількість праць із даної проблематики, у більшості з них розглядається діяльність губернських земств, але недостатньо уваги приділено економічній діяльності повітових земських установ.

Мета статті полягає у висвітленні різних напрямів економічної діяльності Кременчуцького повітового земства Полтавської губернії протягом другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Після скасування кріпосного права у 1861 р. з'явилися передумови до розвитку ринкових відносин на селі. У зв'язку з цим постала проблема подальших змін і на регіональному рівні.

Земська реформа 1864 р. була природним продовженням прогресивних нововведень, які були започатковані 19 лютого 1861 р. Положення про земські установи отримало силу закону 1 січня 1864 р. В Указі від того ж дня говорилось, що їх треба

негайно запровадити в дію в 33 губерніях. У вересні 1865 р. земства були запроваджені в Полтавській губернії.

Аналізуючи розвиток економічної діяльності земств, С. Маслов виділяє кілька періодів: перший – середина 60-х – кінець 80-х років XIX ст. – час, коли земства практично не асигнували коштів на економічні потреби; другий розпочався в 90-х роках, коли «земства звертають більшу увагу на агрономічні заходи, хоча все ще в помірному рівні» [9, с. 15]; третій період – з 1907 р. і до 1914 р. – автор характеризує «як розквіт економічних заходів». Витрати земських установ із 1906 по 1913 р. зросли в чотири рази і досягли 18 000 000 крб. [3, с. 20].

Охарактеризуємо конкретні заходи, які вживало земство щодо покращання економічної ситуації в повіті. Актуальності набуває пропаганда нових методів господарювання. До числа заходів, які сприяли пропаганді агрономічних знань та модернізації сільського господарства, можна віднести виставки, ініціатива у проведенні яких належала Полтавському губернському земству. У 1896 р. було заплановано провести сільськогосподарську виставку у Кременчуці. Місцеве повітове земство підтримало зазначений захід, який знайомив населення повіту з передовими методами господарювання, та асигнувало 500 руб. [10, с. 444].

У Кременчуцькому повіті було ініційовано питання про дозвіл земству безперешкодно влаштувати бесіди і читання із сільського господарства, у 1898 р. земські збори виділили 50 руб. на організацію читань із землеробства в народних школах. Їх проводив повітовий агроном Черноусов [10, с. 739].

Важливу роль у пропаганді передових методів господарювання відігравали показові поля та ділянки. У 1909 р. в нашому краї функціонувало 10 показових полів. На кожне з них із бюджету повітового земства виділялося 60 руб., а з губернського – 30 руб. [11, с. 130]. Протягом 1907–1913 рр. кількість показових полів у повіті невпинно зростала: у 1907 р. – 1, у 1909 р. – 5, у 1912 р. – 12. Перед Першою світовою війною в повіті їх налічувалося 46, причому 28 із них відкрито за останні три роки. Врожайність на дослідних полях була значно вищою, ніж на селянських. Саме це мало найбільше значення для землеробів і наочно демонструвало переваги прогресивних методів господарювання.

Розвиток тваринництва, насамперед конярства, належав до пріоритетних в економічному напрямі діяльності Кременчуцького повітового земства. Перші спроби організації злучних пунктів були зроблені у 1896 р. Тоді на їх створення земство виділило 1200 руб. На 1905 р. їх у повіті налічувалося лише п'ять. Утримання злучних пунктів фінансували орган місцевого самоврядування і Міністерство землеробства, зокрема, земство в 1904 р. виділило 776 руб., а уряд – 555 [12, с. 154].

Важливим засобом у заохоченні селян до придбання та вирощування племінної худоби були виставки. У 1914 р. їх відбулося дві: у с. Погреби та в с. Кобелячок. Визначено по п'ять крапчих експонатів, за які їх господарі отримали нагороди. Усього на ці заходи витрачено 200 руб. [13, с. 303]. Наступного року відбулася одна виставка племінної худоби в с. Потоки. На неї з бюджету земства витрачено 92 руб. [14, с. 66]. Також розвитку тваринництва у Кременчуцькому повіті сприяла організація земської ветеринарії.

Серед освітніх заходів земства варто вказати на організацію ремісничих ткацьких майстерень. Також земство асигнувало на дві стипендії в Андрі-

ївській сільськогосподарській школі і стільки ж – на навчання в Полтавській школі садівництва. Виділено 125 руб. стипендії для набуття ремісничої освіти в Полтавській ремісничій школі і 100 руб. – у Миргородській художньо-промисловій школі. Крім того, доручено організувати читання з аграрної проблематики в початкових школах повіту. У 1900 р. виділено 50 руб. учителю Горбівської школи на утримання зразкової пасіки і 40 руб. – на облаштування льоху [15, с. 343].

Повітове земство тісно співпрацювало з Кременчуцьким відділенням Полтавського сільськогосподарського товариства, яке діяло з 1895 р. На утримання секретаря товариства із земського бюджету щороку асигнувалося 600 руб. Окрім цього, на різні заходи йому виділено в 1898 р. 300 руб., у 1899 р. – 660 руб. у 1900 р. – 1260 руб. [16, с. 58]. На облаштування метеорологічної станції відпущено 300 руб. [15, с. 343].

При управі функціонував агрономічний стіл. Завідував ним повітовий агроном, на утримання якого із земського бюджету виділялося щорічно 1000 руб. Заснування подібних установ давало можливість агроному більше часу приділяти практичній діяльності [15, с. 343].

Питання поширення дрібного кредиту серед сільського населення в порядку денному знову з'являється в середині 90-х років XIX ст. У 1895 р. було видано Положення про установи дрібного кредиту, яке надавало земствам можливість здійснювати опіку над товариствами, які відкриті за їхнього сприяння і матеріальної підтримки. Полтавське губернське земство на зборах, що проходили в 1897 р., постановило «...уповноважити управу клопотатися про відкриття кредиту з Державного банку для потреб повітових земств у розмірі 200 000 руб.» [2, с. 174].

Крім цього виду кредиту, земство організувало для населення дрібно промисловий посередницький кредит на кошти Державного банку. Повітові земства за дорученням губернського отримували суми з коштів Державного банку для видачі дрібно промислових позик населенню як обігових коштів для певного промислу або виробництва.

У 1902 р. на земських зборах голова Кременчуцького відділення Полтавського сільськогосподарського товариства П. Малама виступив з ідеєю щодо організації сільського кредиту. Гласні доручили управі вивчити це питання. Клопотання, висловлені на зборах, були задоволені, зокрема Держбанком було надано 5 000 руб. і губернським земством – 10 000 руб. Усіх позик на 1 серпня 1904 р. видано 500 на суму 48 699 руб. 01 коп. Протягом двох років було видано позик на суму 22 001 руб. [17, с. 174].

Населення губернії використовувало позики на сільськогосподарські потреби. Кредитами користувалися переважно селяни і козаки, розміри боргу коливалися від 9 до 198 руб. на одного клієнта. До того ж середній розмір позики з роками зменшувався, що свідчить про можливість користування кредитом незаможним верствам населення [17, с. 176]. Отже, спостерігається тенденція до збільшення кількості кредитних операцій.

Для сприяння господарській діяльності земських установ в 90-ті роки XIX ст. починають формуватись дорадчі і колегіальні органи при губернських та повітових управах – економічні, тобто сільськогосподарські ради. У 1907 р. така установа з'явилася і в нашому краї. Рішення про її створення прийняті на попередніх земських зборах. В ухвалі зазначалося: «Згідно зі статтею 8 параграфу 9, асигнувати суму

2 076 руб. на утримання агронома і економічної ради з пропозицією, що 600 руб. буде відпущено губернським земством на загальних підставах» [18, с. 57].

Важливу роль у розвитку сільського господарства відіграв агрономічний персонал. Починаючи з 1905 р. в Російській імперії розвивається дільнична агрономія. Одним із головних завдань такої допомоги мала стати пропаганда сільськогосподарських знань шляхом організації бесід та читань серед землеробів і проведення дослідів, які на практиці переконали б селян у перевазі нових методів господарювання. Фактично агрономічна організація у Кременчуцькому повіті почала запроваджуватися з 1910 р. у складі повітового і двох дільничних агрономів, з 1912 р. працювало сім агрономічних дільниць.

На утримання агрономічного персоналу виділялися такі кошти: на зарплату семи агрономам від повітового земства – 2 000 руб., від губернського – 1 900, від відомства землеустрою – 9 000 руб. Всього – 12 900 руб. Річне жалування повітового агронома складало 2 100 руб., а дільничного – 1 800. На жалування семи агрономічним старостам відомство землеустрою виділяло 4 200 руб., повітове земство оплачувало їхні поїздки по дільницях на суму 210 руб. Воно ж фінансувало утримання приміщень і обладнань агрономічного персоналу – 420 руб. Усього ж нововведення коштували 17 730 руб. [19, с. 353].

Діяльність агрономічного відділу полягала в розповсюдженні сільськогосподарських знань шляхом облаштування курсів, читань та бесід і роздачі населенню науково-популярної літератури з аграрних питань. Як стверджується у звіті земської управи, протягом 1913 р. проведено 244 читання. У 1914 р. агрономами та інструкторами із садівництва та бджільництва проведено 126 читань, які відвідало 5 396 слухачів (у середньому 43 особи на один захід) [13, с. 57]. На думку земських діячів, в особі курсантів земство має надійних провідників агрономічних знань у селянське середовище [13, с. 319].

Крім вищенаведених заходів, агрономи мали завдання поширювати серед населення прогресивні технічні прийоми обробітку ґрунту та посівів кормових рослин, відкривати прокатні пункти машин і знарядь для ознайомлення населення з досконалою технікою і, по можливості, її придбання за посередництвом сільськогосподарських товариств; сприяти поширенню садівництва, городництва; розвивати в повіті кооперативні організації [13, с. 411]. На кінець 1914 р. у Кременчуцькому повіті знаходилось 20 прокатних пунктів, обладнаних за рахунок сільськогосподарських товариств, земства та Департаменту землеробства і 28 – за рахунок відомства Землеустрою [13, с. 338]. Земством був установлений порядок видачі знарядь праці в користування селянам. На початку 10-х років минулого століття стрімко зріс попит на сільськогосподарську техніку та сучасні знаряддя праці. Безперечно, у цьому була заслуга земських установ та організованих ними прокатних станцій, які надавали землеробам можливість ознайомитися з новою технікою і використати її у власному господарстві.

Важливу роль в економічних заходах земських установ указанного періоду відігравали дрібні (рільничі) сільськогосподарські товариства, які об'єднували землеробів, зацікавлених у покращанні свого господарства. З огляду на це, Кременчуцьке повітове земство приділяло їм значну увагу. Перше дрібне сільськогосподарське товариство з'явилося в Омельнику у 1904 р. Усього на 1914 р. у Кременчуцькому повіті діяло 20 дрібних сільськогосподарських

товариств із загальною кількістю членів 1 803 особи [20, с. 202]. У 1914 р. видано щорічної допомоги на розвиток діяльності сільськогосподарських товариств на суму 1 900 руб.; на утримання секретарів у 17 товариствах – 6 120 руб., на поновлення сільськогосподарських бібліотек у товариствах – 100 руб., усього – 8 120 руб. [13, с. 231]. За 1914 р. загальний бюджет усіх сільськогосподарських товариств складав 70 287 руб. 24 коп., а в 1913 р. він дорівнював 56 663 руб. 83 коп. До загального бюджету входила допомога від повітового та губернського земств, яка складала 10 632 руб. 65 коп., а також від Департаменту землеробства – 451 руб. 42 коп., усього – 11 684 руб. 07 коп. Решту суми бюджету – 59 203 руб. 23 коп. – складали доходи самих товариств [13, с. 264]. Отже, саме земство надавало найбільшу допомогу сільськогосподарським товариствам.

Значного поширення на початку ХХ ст. набула кооперація у вигляді кредитних, ощадно-позичкових та споживчих товариств. Цьому сприяла проведена земством робота серед селян щодо пропаганди нових методів ведення господарства.

Становлення кооперативних організацій у селах Кременчуцького повіту розпочалось у 1900 р. А в 1914 р. вже функціонувало 17 кредитних товариств з основним капіталом 87 601 руб., чистий прибуток склав 21 340 руб. Вони об'єднували 16 681 особу [13, с. 271].

Діяльність ощадно-позичкових товариств у повіті розпочалось у 1906 р. Проте більшість кооперативів такого типу з'явилась протягом 1911–1912 рр. – чотири з п'яти. Найбільшим з них було Кременчуцьке, яке нараховувало в 1914 р. 2 918 членів, а найменше, Богомолівське, – 179 осіб [13, с. 272].

Перше споживче товариство у Кременчуцькому повіті виникло в 1902 р. На 1 січня 1915 р. їх було 25, причому вісім із них з'явилися за останні два роки (1913–1914 рр.) [13, с. 274]. До середини 1915 р. кількість споживчих товариств зросла до 38, а на кінець – до 42. Не останню роль у цьому відіграли земства, які здійснювали велику пропагандистську роботу із залучення селян до кооперативних організацій. Розширення споживчих товариств сприяло зниженню ціни на продукцію в районах їх функціонування [14, с. 29]. Протягом 1913–1914 рр. Кременчуцьке повітове земство тісно співпрацювало з кооперативами щодо збуту сільськогосподарської продукції. Так, у них було придбано 58 834 пуди жита по ціні 84 коп. за пуд. У торгах взяли участь Обознівське кредитне товариство, яке поставило 18 тис. пудів на суму 15 120 руб., Градизьке кредитне товариство – 10 436 пудів на суму 8 766 руб. 24 коп.; Мотринське сільськогосподарське товариство – 8 965 пудів на суму 7 530 руб. 60 коп. [13, с. 382].

Незважаючи на активність земства, кооперативна діяльність у повіті стикалась зі значними труднощами, найголовнішою з яких був низький освітній рівень більшості населення.

Одним із важливих напрямів діяльності Кременчуцького повітового земства була підтримка кустарних промислів. На утримання майстерень у 1914 р. з бюджету повітового земства асигновано 4 650 руб., а з губернського – 2 130 руб. 2 015 руб. вони заробили своєю діяльністю [13, с. 430]. Для навчання ремеслам жінок зусиллями земства в с. Недогарки відкрито в жовтні 1913 р. ткацьку майстерню, що знаходилася на утриманні повітового і губернського земства, які виділяли на неї по 350 руб. щороку.

Важливою ознакою нового етапу діяльності повітових земських установ стало систематичне фінансування господарських потреб (табл. 1).

Таблиця 1
Асигнування Кременчуцького повітового земства на економічні потреби в 1895–1905 рр.

Роки	Сума	% від загального бюджету
1896	1600	13,1
1897	3460	7,4
1898	5325	7,2
1899	4655	5,7
1900	3685	3,9
1901	5475	3,2
1902	4080	2,2
1903	4575	2,4
1904	7865	3,9
1905	8265	3,7

Джерело: складено автором на основі [2, с. 29–30; 17, с. 144–145]

Аналіз наведеної таблиці свідчить, що Кременчуцьке повітове земство починаючи з другої половини 90-х років XIX ст. регулярно фінансувало економічні потреби. У табл. 2 наведено суми асигнувань Кременчуцького повітового земства на економічні потреби протягом 1906–1912 рр.

Аналіз таблиці дає змогу констатувати, що Кременчуцьке повітове земство найбільше коштів витратило на підтримку підсобних сільськогосподарських промислів, розвиток тваринництва та покращання

землеробської техніки. Варто наголосити, що в цей період зростає сума урядових субсидій та асигнувань із боку губернського земства на економічні потреби.

Висновки. Земства, які виникли в результаті політичних змін у державі, стали новою регіональною інституцією, яка мала завдання сприяти переходу до ринкових форм господарювання, створенню інфраструктури економіки ринкового типу, підвищенню ефективності аграрної галузі, покращанню селянами культури землеробства, а також вирішувати нагальні соціально-економічні проблеми тощо.

Кременчуцьке повітове земство, спираючись на принципи самостійності і самофінансування, створило основу тих галузей місцевого господарства, які в дореформений період знаходилися в зародковому стані або й зовсім не існували. Найбільш сприятливим часом в діяльності земств був період з 1906 по 1914 р. Зусиллями земських установ формувалася дільнична агрономія, різноманітні кооперативні установи, прокатні пункти, проводилася значна пропагандистська робота щодо впровадження нових методів в аграрний сектор економіки.

Отже, економічна діяльність Кременчуцького повітового земства спрямовувалась на покращання соціально-економічного становища населення нашого краю. Позитивний досвід органів місцевого самоврядування потребує ґрунтовного дослідження, особливо в таких питаннях, як формування бюджету, організація кооперативних установ та ін.

Таблиця 2
Асигнування Кременчуцького повітового земства на економічні потреби протягом 1906–1912 рр.

Економічні заходи	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912
Утримання агрономів і спеціалістів з окремих галузей с/г.		1340	1340	1500	1300	1820	2720
Поліпшення природних умов		550	250		1200	660	1560
Розповсюдження с/г знань	100	200	400	500	600	1000	800
Облаштування дослідних полів та ділянок			600	300	300	100	700
Поліпшення землеробської техніки			200			3055	4430
Тваринництво		1350	4794	3250	1250	2750	5625
Підсобні промисли	5480	6225	6745	7105	6705	6675	920??
Інші витрати з с/г	5600	610	710	3140	4913		3715
Всього	11180	10275	15039	15792	16268	16060	20470

Джерело: складено автором на основі [21, с. 22; 22, с. 13–14; 23, с. 15–16; 24, с. 17–18; 25, с. 14–15]

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Веселовский Б. История земства: в 4-х т. / Б. Веселовский. – СПб., 1909–1911. – Т. 4; 1911. – 696 с.
2. Падалка Л. Главные экономические мероприятия Полтавского земства в 1898–1899 гг. в связи с экономической деятельностью за всё время существования / Л. Падалка // Статистический ежегодник Полтавского губернского земства. Год 5-й. – Полтава, 1901. – С. 11–78.
3. Маслов С.Л. Земство и его экономическая деятельность за 50 лет существования 1864–1914 гг. / С.Л. Маслов. – М., 1914. – 99 с.
4. Хижняков В. Кооперация и Земство / В. Хижняков // Юбилейный земский сборник 1864–1914. – СПб., 1914. – С. 342–358.
5. Корнийчук Л. Экономические вопросы в деятельности земств / Л. Корнийчук // Экономика Украины. – 1995. – № 1. – С. 58–64.
6. Лобас Т. Экономическая деятельность земских учреждений 1864 – 1917 гг. (На материалах земств Полтавской, Харьковской, Черниговской губерний): автореф. дис. ... канд. ист. наук: спец. 07.00.02 «Отечественная история» / Т. Лобас. – М., 1997. – 20 с.
7. Краснікова О.М. Фінанси та кредит у сільському господарстві Лівобережної України епохи вільного підприємництва (1861–1917): дис. ... канд. економ. наук: спец. 08.01.04 / О.М. Краснікова. – Полтава, 1999. – 205 с.
8. Пантелеймоненко А.О. Сільськогосподарські товариства України: зародження, основні напрямки діяльності і значення (др. пол. XIX поч. XX ст.): дис. ... канд. економ. наук: спец. 08.01.04 / А.О. Пантелеймоненко. – Полтава, 1994. – 182 с.
9. Маслов С.Л. Этапы в развитии экономической деятельности земства / С.Л. Маслов // Очерки экономической деятельности земств. – М.: тип. О.Сомовой, 1914. – С. 14–28.
10. Систематический сборник постановлений Кременчугского (Полтавской губернии) уездного земского собрания 1865–1899 гг. / Сост. О.М. Бондаренко. – Кременчуг: Тип. И. А. Диковского, 1900. – 871 с.
11. Журналы 45-го очередного собрания 1909 года с докладами управы и приложениями. – Кременчуг: Типография И.А. Дохмана, 1910 – 212 с.
12. Отчёт управы за 1904 год. Кременчугское земство Полтавской губернии. – Кременчуг: Типография И.А. Дохмана, 1905. – 242 с.
13. Отчёт управы за 1914 год. Кременчугское земство Полтавской губернии. – Кременчуг: Типография И.А. Дохмана, 1915. – 547 с.
14. Отчёт по экономическим мероприятиям Кременчугской уездной земской управы – Кременчуг: Типография И.А. Дохмана, 1916. – 146 с.
15. Справочные сведения о деятельности земств по сельскому хозяйству (по данным на 1899,1900,1901 годы) / Сост. под ред. В.В. Бирюковича. Выпуск пятый. – СПб.: Общественная польза, 1902. – 612 с.
16. Адрес-календарь сельскохозяйственных обществ. (по данным на 1902 год). – СПб.: типография М. Меркушева, 1902. – Х+240 с.

17. Падалка Л. Главные экономические мероприятия Полтавского земства в 1901–1905 гг. / Л. Падалка // Статистический ежегодник Полтавского губернского земства. Год 9-й. – 1905. – Полтава: Типо-литография А. Дохмана, 1906. – С. 127–182.
18. Систематический сборник постановлений Кременчугского уездного земского собрания (1899–1909). – Кременчуг: Типография И.А. Дохмана, 1910. – 180 с. +11 с.
19. Отчёт управы за 1913 год. Кременчугское земство Полтавской губернии. – Кременчуг: Энергия, 1914. – 494 с.
20. Статистический справочник по Полтавской губернии на 1915 год. (Вып. VIII.). – Полтава: Т-во Печатного дела, 1915. – 238 с.
21. Справочные сведения о деятельности земств по сельскому хозяйству (по данным на 1905 и 1906 годы) / Сост. под ред. В.В. Морачевского. Выпуск 9-й. – СПб.: Типография В.Ф. Киршбаума, 1908. – LXXXIV+908 с. +90 с.
22. Справочные сведения о деятельности земств по сельскому хозяйству (по данным на 1907 и 1908 годы) / Сост. под ред. В.В. Морачевского. Выпуск 10-й. – СПб.: Типография В.Ф. Киршбаума, 1909. – VII+СХVII+520 с. +69 с.
23. Справочные сведения о деятельности земств по сельскому хозяйству (по данным на 1909 год) / Сост. под ред. В.В. Морачевского. Выпуск 11-й. – СПб.: Типография В.Ф. Киршбаума, 1911. – СХХII+652 с.
24. Справочные сведения о деятельности земств по сельскому хозяйству (по данным на 1911 год) / Сост. под ред. В.В. Морачевского. Выпуск 13-й. Ч. 1. – Петроград: Типография В.Ф. Киршбаума, 1914. – 211 с. +120 с.
25. Морачевский В.В. Краткие сведения о сельскохозяйственной деятельности земств в 1912 году / В. В. Морачевский. – Пг., 1915. – 44 с. +28 с.

УДК 336.773

Лантух І.В.

кандидат економічних наук,

доцент кафедри економічної теорії і права

Харківського національного автомобільно-дорожнього університету

НАРОДНИЙ БАНК ЯК ПІДҐРУНТТЯ ДЛЯ РОЗВИТКУ КАПІТАЛІЗМУ НА ВІТЧИЗНЯНИХ ТЕРЕНАХ НАПРИКІНЦІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті розглядається проблема покращення становища вітчизняних робітників наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. за допомогою народних банків. При цьому дається ретельний аналіз діяльності народних банків Західної Європи, які вже мали необхідний досвід в цьому напрямі. Розглянуто специфіку вітчизняних кредитних закладів як позичково-ощадних товариств, що були облаштовані за системою Райффейзена та Волленборга.

Ключові слова: народний банк, кредит, сільські позичкові каси, ощадні каси, товариства взаємного кредиту, позичково-ощадні товариства.

Лантух І.В. НАРОДНЫЙ БАНК КАК ОСНОВА РАЗВИТИЯ КАПИТАЛИЗМА НА ОТЕЧЕСТВЕННЫХ ПРОСТОРАХ В КОНЦЕ ХІХ – НАЧАЛЕ ХХ ВЕКА

В статье рассматривается проблема улучшения положения отечественных рабочих в конце ХІХ – начале ХХ в. с помощью народных банков. При этом дается тщательный анализ деятельности народных банков Западной Европы, которые уже имели необходимый опыт в этом направлении. Рассмотрена специфика отечественных кредитных учреждений как ссудо-сберегательных сообществ, которые были созданы по системе Райффейзена и Волленборга.

Ключевые слова: народный банк, кредит, сельские ссудные кассы, сберегательные кассы, товарищества взаимного кредита, ссудо-сберегательные сообщества.

Lantukh I.V. PEOPLE'S BANK AS A BASIS FOR THE DEVELOPMENT OF CAPITALISM IN THE DOMESTIC TERRITORY THE END OF XIX – THE BEGINNING OF XX CENTURIES

The present paper discusses the problem of improving the situation of the domestic working class in the late ХІХ – early ХХ centuries with the help of people's banks. Article gives a thorough analysis of the People's Bank of Western Europe, namely Germany, France, Italy, that already had the necessary experience on the subject given. The author finds out the specific nature of domestic credit institutions like savings and loan associations, which were equipped by the system of Raiffeisen and Vollenborg.

Keywords: people's bank, credit, rural paying offices, savings offices, mutual credit associations, savings and loan associations.

Постановка проблеми. 4 квітня 1894 р. Санкт-петербурзьке товариство взаємного кредиту обговорювало питання про засоби покращення стану робітників у містах та селищах. Це питання мало різний гатунок на вітчизняних теренах і в Західній Європі. У західних державах робітники прагнули покращити свій стан завдяки заможному населенню, тому всі зусилля уряду та суспільства були спрямовані на усунення боротьби праці й капіталу, беручи до уваги інтереси робітників й капіталістів-підприємців.

На вітчизняних теренах унаслідок недостатнього розвитку фабрично-заводської промисловості й невеликої кількості фабричного пролетаріату такої боротьби праці й капіталу не існувало. Проте завжди була надзвичайно слабка продуктивність праці робітників, особливо сільськогосподарських. Тому для збільшення ефективності праці та підняття розу-

мового й морального рівнів робітників урядом було встановлено такі заходи: призначення за рішенням імператора 1 200 000 крб на заснування 240 позичково-ощадних кас у повітах губерній, що постраждали у 1891 р. від неврожаю; прийнято закони про фабричний нагляд, про невідчуженість селянських наділів; перетворення Міністерства державного майна на Міністерство землеробства та державного майна; внесення змін у статут селянського банку та встановлення заходів щодо розширення кредиту для землеробів та промисловців у проєкті нового статуту державного банку, відкрито питання про організацію дрібного народного кредиту в особливій комісії Міністерства фінансів тощо [1].

Історія свідчить, що приватна благодійність намагалася надати посильну допомогу нужденному населенню, але гуманні прагнення поважних філантропів